د□□پ□□ک لە دەریای وشە وێرانکراوەکانی زمانی کوردیی..
نووسینی: شێمحەمەد باڵەک

ئەگەر ئەنفالی گەرمیان و شنگال و قوشتەپە و چەند ناوچەیێکی تری کوردستان پەیوەندییان بە چەند هۆز و ناوچەیێکی دیاریکراوەوە هەیە ئەوا ئەنفالی زمانی کوردیی پەیوەندیی بە سەرتاسەری کوردستان ٦٠-٧٠ ملیۆن کوردەوە هەیە لە کوردستان و جیهاندا. سووکایەتی کردن بە زمان سووکایەتی کردنە بە ئاوڕوو و کەڕامەتی سەرلەبەری نەتەوەیێک و نیشتیمانەکەی.

ئەی هاوار ئەنجومەنی نائاساییش، نەتەوە یەکنەگرتوەکان، یەک خۆرەکان، مر□ق خ□رەکان، لە هاوارمان وەرن لەدەست ئەو نەمەچاتر و شەیاتینانە ڕزگارمانکەن و خۆتان بمانخۆن.

شاعیری گەورەمان کاک عەبدوڵڵا پەشێو غەدری لە ماکەر کرد کە لە کۆڕێکی شێعر خوێندنەوەدا لە شاری هەولێر وشەی (ماکەرسیتی) بەکارهێنان بەرامبەر وشەی (سیتی)کە وێرانکەرانی زمانی کوردی بۆ نێوی شار و کۆمەڵگای نیشتەجێبوون و گەڕەکانی بەکاردێنن. ئەم وشەیە بۆ زمانە ئەسڵیەکەی خۆی وشەیێکی پیرۆزە و ناشێ بە سووکی نێوی بهێندرێ بەڵام لە نێو زمانی کوردیدا وشەیێکی گڵاو و سووک و چرووکە گوناحە خۆی و خاوەنە کوردەکانی وە ماکەر بچوێندرێن. ماکەر هیچ کارێکی نایاسایی و بێ شەرعی نەکردووە و نایکات. کە منداڵی کوردیش دەسدرێژی دەکەنە سەر نامووسی ئەو بەستەزمانە هیچ گوناحێکی نییە و منداڵەکان زیناکەرن. ئەوانەی تەختەنووسی سەر سەردەرەی دووکان و میوانخانە و نووسینگە و شەریکە و شوێنە جۆراوجۆرەکانی نێو بازاڕ و نێوی کاڵا و نرخیان بە زمانی بێگانان دەنووسن؛ دەبێ نووسین و خاوەنەکانیان وە ماری ژەهراوی و داعش و تیمساح و دوژمنانی ئازادی و سەربەخۆیی کورد بچوێندرێن. هەروەها ئەوانەش کە ئەو هەموو زەویە کشتوکاڵیانە و حەردی شارەوانیان داگیرکردن و کردنیان بە سیتی و (پڕۆژەی وەبەرهێنان؟) و نێوی بە زمانی بێگانیان لەسەر نووسین و بە خەڵکیان فرۆشتنەوە؛ دەبێ ئەوانەش لە لیستی ماری ژەهراوی و داعش و تیمساح و دوژمنانی ئازادی و سەربەخۆیی کوردستان دابندرێن.

ئەو زمانە بە خوێنی ئەو سەتان هەزار شەهید و قوربانیانە ئازادیی بەکارهێنان و خزمەتکردنی پێدراوە کە ئێوە ئێستا بازرگانی بەو

خوێنەوە دەکەن. لەسەر هەموو شتێک چاوپێشیتان لێبکرێ ناکرێ لەسەر تێکدانی زمانی کوردیی چاوپێشیتان لێبکرێ. دەبێ ڕۆژگارێک بەرتووش (جیل)ێک پەیدابێ بێتە سەر گۆڕەکانتان و لەنێو گۆڕەدا دادگاییتان بکا و نەحلەتی مێژوو لەسەر کێڵەکانتان بنووسێ.

سەیری ئەو کۆمەڵگا هوشیار و ڕۆشنبیرەکە لەسەر ئاو و کارەبا و سووتەمەنی و مووچە و (دەرماڵە؟) و جاری وا هەیە خۆشی نازانێ لەسەرچی دێتە سەر شەقام و خۆپێشاندان دەکا. کە ئەم گیروگرفت و قەیرانانە کاتین و هەر کاتێک چارەسەرکران شوێنەوار و کاریگەرییان بە دواڕۆژ نامێنێ. بەڵام لەسەر وێرانکردنی ئەو زمانەی کە چاککردنەوەی زەرر ئەستەم دەبێ لە دواڕۆژدا و وەکو خۆی لێنایەتەوە و پتر لە سەت ساڵە خوێنی بۆ دەڕێژرێ و خوێنی لەسەر دەڕێژ، خۆی بێدەنگ کردووە و وەک بڵێی هیچ پەیوەندییەکی بەوەوە نییە.

ئەگەر ئێستا چارەسەرێک بۆ ئەو وێرانکردنەی زمانە نەدۆزرێتەوە دوایی خەڵک دەق بەو زمانە شێواوە وەدەگرن و پێی ڕادێن و بەدەرسیش زمانە ڕاستەکەیان پێبگوترێ هەرسی ناکەن و پێی ڕازی نابن و دەڵێن ئەمەی خۆمان زمانی (زانکۆ)یە و زانستی و پێشکەوتووە. دەربارەی وشەی زانکۆ مامۆستا تۆفیق وەهبی لە گفتوگۆیەکی دوور و بەردرێژیدا کە ئەمیری حەسەن پوور دەگەڵیی کردووە و لەسەر دەنگ وەرگر تۆمارکراوە، (زانکۆ بە نەوەکی ڕاست نازانێ). دیارە زانکۆ وەرگێڕدراوی (جامعە)ی عەرەبییە، عەرەبی و کوردیی هەر یەکەو تایبەتمەندی خۆیان هەیە و قاڵبەکانیان بە یەکدی دەستنادەن. من پێموایە بۆ ئەو مەبەستە (زانستگا) لەبارترە.

منداڵێکم پۆلی سێ یان چواری سەرەتایی بوو، خەریکی دەورکردنەوەی دەرسی زمانی عەرەبی بوو، دەستی لەسەر وشەی گاجووتەکی بەڵەک دانا لەنێو پەرتووکەکەیدا کە لەژێری نووسرابوو ثور (گاجووت)، گوتی ئەوە چێڵە (مانگا). گوتم بابە ئەو چێڵە نییە و گاجووتە. گوتی نا چێڵە. چەند جارێک بۆم دووبارە کردەوە ئەو هەر لەسەر قسەی خۆی ڕۆیی. ئەنگوستی منداڵەکەم گرت و لەسەر گونی گاجووتەکەم دانا گوتم ئەوە نییە گونی پێوەیە؟ ئەمجارەیان بە تووڕەییەوە گوتی تۆ لە مامۆستا چاکتر دەزانی؟ قسان قسە لێپەیدا دەبن؛ سەعات هەشتی نوێژی شەوان پەیامنێرێکی ڕووداو لە وڵاتێکی ئەمریکای باشوور لە ئاهەنگێک بەشداربوو خەڵکەکەی گشتیان گونی ئاژەڵانیان دەبرژاندن، پەیامنێر ناوی گونی ئەو ئاژەڵانەی هێنا کە گونیان برژابوو لەوانەش گونی مانگا. کاک (من شاهێ ئەمینم)-یش بۆی ڕاستنەکردەوە بەڵێ مانگای هەورامان گونی نییە و گوانی هەیە.

ئێستا ئەو نووسەر و دەزگایانەی ڕاگەیاندن بوو ون بە مامۆستا و بەلای خوێندکار و گەنجانەوە کەس لەوان چاکتر نازانێ. ئیدی گەڕان و

پیرەمێرد و شێخ محەمەدی خاڵ و ئیبڕاهیم ئەحمەد و هەژار و هێمن و عەبدوڵڵای حەسەن زادە و تۆفیق وەهبی و مەسعوود محەمەد و — ڕەنگە بەلاتانەوە سەیر بێ ئەگەر نێوی حەسەن زیرەکیش لەڕیزی کوردیزانەکاندا بنووسم — دەیان کوردی زانی تریش کە بەگومانم نێوی زۆرانم وەبیر نییە و نێوی زۆرانم هەر نەشبیستووە، با هەر بدەن بە تەوقی سەری خۆیاندا؛ ئەوان (لە مامۆستا چاکتر نازانن).
ئەو کوردیزانانەی نێوم هێنان و نێوم نەهێنان لە خوێندنگایان فێرە کوردیی نەبوون بەڵێ کوردییەکەیان چاک بوو. وەک مامۆستا عەبدوڵڵای حەسەن زادە دەڵێ (لەپیرەژن و پیرەمێردی کورد فێرە کوردیی بووم). ئەوانی تریش هەر بەو جۆرە بوون. کوردیی خوێندنگا و زانستگایان لەژێر کارتێکردنی زمانی بێگاناندایە بەتایبەتی زمانی عەڕەبی. دەبێ نووسەرانی زمانی کوردیی خوێندوو خۆیان لەو شێوازە کوردییە ڕزگارکەن.
تۆ سەیری وشەگەلی ژیان کردن و بازاڕکردن و هاوردەکردن و هەناردەکردن و نازانم چی کردن بکە کە لە سەرەتاوە پێشکەوتن خوازەکانی دەزگاگەلی ڕاگەیاندن بەکاریان دەهێنان و ئێستا بوو ون بە مەدە و خوێندکاران و نووسەران و مامۆستایانی زانکۆش بەکاریان دێنن. من کە تورکی نازانم زانیم ئەم بەکارهێنانە تورکییە و کوردیی نییە چونکە یەکەمجار لە ڕاگەیاندنی pkk وشەی ژیان کردنم بینی و بیستم دواتر لە برادەرێکەم میر ئال زیلانی وەکەتم کە کوردیزانێکی شارەزای زاراوەکانی باکووری کوردستان و زمانی تورکییە پرسیم ئەم جۆرە داڕشتنە تورکی نییە؟ گوتی با پشتڕاستی کردەوە کە ئەم داڕشتنە تورکییە و کوردیی نییە. ئێستا ئەگەر مامۆستا ئیبڕاهیم ئەحمەد زیندوو بێتەوە دەرە شێعری:

مەژی بە مردن بمرە بە ژیان
چۆن قازانج ئەکەی تا نەکەی زیان

دەبێ ئاوای لێبکا:

ژیان کردن مەکە بە مردن کردن مردن کردن بکە بە ژیان کردن
چۆن قازانج کردن ئەکەی تا نەکەی زیان کردن

دەبێ ڕیشی خۆشی وەکو زۆر فەیلەسووفان بەرداتەوە و هاوسەرەکەشی لێوەکانی بکا بە ئەنگوتکە هەویر.
لەم سەردەمەدا کە ڕۆژ نییە بەلای کەمی داهێنانێکی نوێ دانەهێنرێ کۆمەڵگاکەمان خەریکە دەبێ بە مەیموونە چاوەشان هەر خەریکی لاسایی کردنەوە و چاو لێکەرییە و زەینی لەسەر هیچ شتێکی تر نییە.
ژنی سلێمانی ئەڵێ چووم بۆ بازاڕ گۆشت و گێڕا مۆوم کڕی، ناڵێ چووم (بازاڕم کرد). کاورای گەرمیانی ئەژێ چووم بۆ بازیان برنجم هاورد ناڵێ (هاوردەم کرد). هاوردەکردن و هەناردەکردنیش هاوردن و

هەناردن ـە. وێڕای ئەوەش (هێنان) و (ناردن)ی جاران چ خەوشێکیان هەبوو بۆ لاتان بردن؟.
با ئەوەش بڵێین کوردانی باکوور سەت ساڵە قسەکردنیشیان بە زمانی کوردی لێ قەدەغە کراوە ئەوان ناهەقیان نییە کەوا زوو بەزوو لەژێر کارتێکردنی زمانی تورکی نەیێنەدەر، بەڵام ئێمە بۆ؟ چ بیانوویێکمان بەدەستەوەیە بۆ لاسایی کردنەوەی زمانی بێگانان؟
ژەمی ڤاکسین: لە زمانی کوردیاد شتی وانییە. ژەم لێرەدا وەرگێڕانی وەجبە ـی عەڕەبییە. لە زمانی عەڕەبیدا وەجبە وشەیێکی گشتییە نێوی نەکیرە (نەناسراو)ە. بۆ هەموو شتێک دەبێ یەکێک لەو شتانە ژەم ـ ە بە نموونە: وەجبەی خواردن، وەجبەی پێشمەرگە، وەجبەی مریشکی پێگ□یوو لە جووجەڵەخانەدا تاد… بەڵام لە زمانی کوردیدا ژەم تەنیا بۆ خواردنی سێ ژەم□ی ل□ □□ژدا. کە گوتت ژەمی ڤاکسین واتا یەکێک لە ژەمە خواردنەکانت نان و دەرزی دەستکوتانە. لەجیاتی ژەمی ڤاکسین دەکرێ بڵێین جاری دەسکوتان یان کەڕەتی دەستکوتان. کەڕەتی یەکەمی دەسکوتان. جاری دووەمی دەسکوتان. زمانی کوردی زمانێکی ڕستەییە ـ تاکو ئێستا ـ . تۆ بێی بۆ هەموو دەربڕینێک وەزارگراو (مصطلح)ێک بەکاربێنی دەبێ بۆ هەر شوێنێک بچی وەرگێڕێکت دەگەڵدا بێ کوردیت بۆ بکاتەوە بە کوردیی. بڕوانە کە پەرتووکێکی ٣٠٠ لاپەڕەیی زمانی عەرەبی یان فارسی وەردەگێڕییە سەر زمانی کوردیی کوردیەکەی ٤٠٠ لاپەڕە یان پتر دەردەچێ. بەشێکی هی ئەوەیە کوردیی زمانێکی ڕستەییە، بەشەکەی تری دەگەڕێتەوە بۆ ڕێنووسی کوردی. ڕێنووسی کوردی ڕێنووسێکی پێشکەوتووە و تا ڕادەیێک بەشێوەیێکی زانستی داڕێژراوە و دەنگەکانی لێک جیاکراونەتەوە، ئیدی وێنەی وشان درێژ بووە. دکتۆرەکانمان ئەوەندە سەرقاڵن لێیان ناگیرێ کە کوردییان لەبیر چووبێتەوە. کارتی دکتۆرێکم لەلایە لێی نوسراوە: پزیشکی ددانی پسپۆڕ.
هەتایە: ئەم وشەیەش هەتا هەتایە ـ یە بە دووبارە کردنەوە نەبێ مانای نامێنێ. ئەم وشەیەشیان وێران کردووە.
پارچەکردن: ئەمەش پارچە پارچەکردن ـ ەو پارچە پارچەیان کردووە. دەست و قەڵەمیان وەکو ئەم وشەیەی لێبێ.
سەرم سوڕماوە ئەو نەخوێندەوارانی□ چ دوژمنایەتیێکیان دەگەڵ ئەم زمانە هەیە.
زاراوەگەلی ڕۆژهەڵاتی کوردستان زۆر ڕەوان و خۆشن بەتایبەتی زاراوەی موکریان بەڵام ئێستا گەنجانی ئەوێش لاسایی گەرمێنیان دەکەنەوە و (ماموەستایان چاکتر دەزانێ).
چەند نموونەیێکی دی لە وشە شێوێندراوەکان:
بەهەند وەرگرتن: کورد دەڵێ بەهەند یان بەهێند هەڵگرتن واتا بە

قۆسی هەڵگرتنی قسەی قسەکەری بەرامبەر یان بابەتێکی دیاری کراو و بایەخ پێدانی.

نەژێن کردنەوە: کورد دەڵێ لە نەژێن دەسپێکردنەوە نەک نەژێنکردنەوە. بۆ نموونە: ١- خوێندکارێک لە قۆناغی دووەم وازی لە خوێندن هێناوە و دەچێ سەرلەنوێ لە قۆناغی یەکەم دەست بە خوێندن دەکاتەوە. ئەوە لە نەژێن دەست بە خوێندن کردنەوەیە. سەرلەنوێ دەگوترێ و لە نەژێنیش دەگوترێ ڕەنگە زۆر هاوتا وشەی تریشیان هەبن لە نێو زمانی کوردیدا. ٢- خانووی خەزووری بەرپرس – باوکی ژنی ئەم دواییەی – کەلاوەیە، بەرپرس دەچێ شەفەی لێدەدا و لە بناغەوە دەری دەهێنێ و شوێنەواری ناهێڵێ. لە نەژێن خانوێکی خۆشی بۆ درووستدەکا و پاشماوەی خانووەکەش بە کەل و پەلەوە بە گەڕەکابان باردەکا و دەچێ لە شوێنێکی تەلان هەڵیاندەڕێژێ و بێژینگ و باگوردان (باگردێن) بەسەر ماڵە هەژاراندا تلێر دەبنەوە. کەواتە نەژێنکردنەوە نییە و (لە نەژێن)ە. بە تەعمیرکردنەوەش بەکار نایە وەکو نووسەران بەکاری دەهێنن بە سەرلەنوێ درووستکردنەوە بەکاردێ. تەعمیرکردن جودایە، خانووی نەخۆشخانەیەک کەموکورتی لێپەیدا دەبن خانووەکە هەر لە شوێنی خۆیەتی و بەپێوەیە، وەستا کەموکورتییەکان چاک دەکاتەوە ئەوە تەعمیرکردنە. نەژێن وشەیەکی لێکدراوە نە (نوێ)، ژێن (زەن – لێدان) واتا لە نوێ لێدان. وشەیەکی کوردی و فارسی تێکەڵ و پێکەڵ کراوە و نەژێنی لێدەرچووە. بەرامبەر وشەی تەعمیریش – تەعمیر بەمانا کوردییەکەی – من وشەیەکی گشتگیر پێنازانم کە گومانم نییە هەیە لە نێو زمانی کوردیدا و من پێی نازانم، بەڵام کەمێکە وشەیەک هەیە بەرامبەر وشەی تەعمیر بە شتی جیاجیا بەکاردێن بە هەندێک شت دەست پێداهێنان بە هەندێک شت پینەکردن بە هەندێک پینەوپەڕۆ بە پەرژین کەلێن گرتن بە کورتان هەڵاخنینەوە، تاد....

زریان: چەند جارێک باسی ئەم وشەیەم ڕوونکردۆتەوە و بڵاوکردۆتەوە هەستدەکەم بێتامم کردووە، بەڵام نالی فەرموودەنی (زەرم گوت و کەس تێنەگەیی) زریان ئەو بایەیە کە لە سیبریاوە دێ لەو زنجیرە چیایەی دەدا کە لە ڕۆژهەڵاتەوە بەرەو ڕۆژئاوای ئەورووپا درێژبۆتەوە بە تێی دە و بەشی زۆری بەفر و بارانەکەی لەو زنجیرەیە و دەوروبەرەکەی بەجێدێڵێ ئەو بەشەش لە بەفر و باران کە پێیەوە دەمێنێ لەو زنجیرە چیای تۆڕۆسی دەدا و لەوێ دەبارێ تا دەگاتە کوردستان یاخود باشوری کوردستان وشک دەبێ و تەڕایەتی پێوە نامێنێ – بڕوانە پەرتووکی جوغرافیة العامة للقارات، چاپی زانستگای سەڵاحەدین – . لە پەرتووکەکەدا باسی نێوی زریان نەهاتووە بەڵام باسی چۆنایەتی بایەکەی تێدایە لەوەوە دەردەکەوێ کە باسی زریانی

خەمانە، ئەو بایە لە کوردستان لە هەر وەرزێکدا بە وشکە، وەکو بای پانکە وایە مرۆق تەمبەڵ و خەواڵۆ دەکا. هاوینان گەرمە و زستانان ساردێکی نائاساییە تەنانەت لە هەندێک دۆڵدا کراوە بە کینایەت بە مرۆڤی ڕەزا قوڕس و خوێن تاڵ. کاتی هاتنی بایەکە ئاسمان هەوری پێوە نامێنێ و ساف و جوان دەبێ و بەشەو ئەستێرە دەجریوێنەوە، قەت هیچ جۆرە بارینێکی دەگەڵدا نییە نە بەفر و باران و نە خۆڵبارین. بەگوێرەی ناوچە نێوی دەگۆڕێ لە سلێمانی و هەندێک شوێنی دی پێیدەڵێن ڕەشەبا. لە دەوروبەری هەولێریش نێوی هوڵەبا هەیە وابزانم مەبەست لە زریانە. ئەو ڕوونکردنەوەیەم بۆیە کرد ئێستا ڕاگەیاندنەکانی باشووری کوردستان – کە من بڕوام بە وشەی باشوور نییە بە ئەم بەشەی کوردستان و بە ناوەندی کوردستانی دەزانم – ئەگەر لافاو لە ئەندەنووسیا هەڵبستێ نێوی زریانی لێدەنێن، کەڵوە لە ئەمریکا بە پێی دەڵێن زریان. یەکەم زریان نێوێکی کوردستانییە و لە هەموو کوردستانیش بەکارنایە و لە ناوچەیەکی سنووردارردا بەکاردێ و ناوچەییە، بۆیە نابێ ئەو نێوە بەجگە لەو بایە بە شتێکی تر بەکاربێنی. دووەم ئەو بایە یەکجار وشکە و چۆن کردتان بە لافاو و بەکەڵوە و شەڵوە؟ لێرەش نا لە ئەندەنووسیا و لە هیند و چین و لە ئەمریکا.

چیدی: ئێستا زۆر لە نووسەران بەتایبەتی لە سلێمانی لە جیاتی (ئیتر) چیدی بەکاردێنن (چیدی) لە هەموو شوێنێک بەرامبەر وشەی (ئیتر) ناوەستێ بە نموونە دەکرێ بڵێی: چیدی نایەم، چیدی ناڕۆم، چیدی ناخۆم، لێرەدا بەرامبەر ئیتر نایەم ئیتر ناڕۆم، ئیتر ناخۆم دەوەستێ. بەڵام ناکرێ بڵێی چیدی دێم، چیدی دەڕۆم، چیدی دەخۆم. لەکاتێکدا دەکرێ بڵێی: ئیتر دێم، ئیتر دەڕۆم، ئیتر دەخۆم. شەماڵ سائیب ناکرێ بڵێ: چەند جارم وت تۆم ناوێ، چیدی بەسیە و پێی ناوێ. ئەگەر وا بڵێ گۆرانییەکەی بێگەن دەبێ وەکوو نووسینی ئەو نووسەرانەی چیدی لەجیاتی ئیتر بەکاردێنن. وشەی (ئیتر) هیچ کەموکورتیەکی نییە بۆ لەناوی دەبەن؟ زاراوەی سلێمانی بۆتە بناغەی زمانی ڕەسمی کوردیی بناغەیەکی بە پتەویی داڕێژراوە و کەس ناتوانێ تێکیبدا. نووسەرانی (چیدی)یش لەجیاتی (ئیتر)؛ ئەگەر دەیانەوێ خۆیان بەوە هەڵبکێشن کە شارەزای زاراوە جۆراوجۆرەکانی زمانی کوردین با لە بەرامبەر وشەی (ئیتر) وشەی (ئیدی) بەکاربێنن. ئیتر و ئیدی لە هەموو شوێنێک یەک مانایان هەیە و هاوتا وشە(مرادف)ی یەکن.

کۆڕەک: چیای کوڕەکی بە ۷ی ڕۆژئاوای ڕواندز هەیە کە بەهۆی جەنگە دژوارەکانی بزووتنەوەی ئەیلوولەوە ناوبانگی دەرکرد. نەمبیستووە شوێنێک لە کوردستان هەبێ بە نێوی کۆڕەک بە (ۆ)ی سەر بە حەوتەوە (۷). شەریکەی کۆڕەک شاخیش دەدزێ.

دا: ئێستا نووسەران فەربوو ون ئەو وشانەی دا -یان بەدواوەیە دایەکەی لە دەقرتێنن وەک: بەدواداچوون دەکەن بە بەدواچوون، بەبێ هیچ پاساوێک وشەکە سەقەت دەکەن. ئەمە کوردیی تورکمانییە. لەجیاتی ئەوە هەستاون زۆر وشەی لە ئێستادیان داهێناوە کە من لە هیچ زاراوەیەکم نەبیستووە بڵێن لە ئێستادا، دەڵێن ئێستا. من نەمبیستووە جا ئەگەر لە ناوچەیەک وا بڵێن پێم خۆشە منیش بیزانم؟
بزنی نێر، مێی نێر، ئەسپی مێ: چەندان جار ئەم وشانەم خوێندوونەتەوە، جاری یەکەم بزنی نێرم لە حەفتە نامەی ڕووداودا خوێندەوە زۆر پێی قەڵس بووم و تەلەفۆنم بە بەڕێوەبەری دەزگای ڕووداو کرد، بەڵام دوای ئەوە بوو بە باو و لە شوێنگەلی تریش بینیم و دەگەڵی ڕاهاتم، قەزاو قەدەری خوایە و زۆر شوکر. هەر لەو نووسینەی بزنی نێرم تێدا دی (سەکسی زیندوو)شی تێدا نووسرابوو، دیارە سەکسی مردوو هی خەڵکی گۆڕستانە کە شەو داهات لەنێو گۆڕان دەنە دەر و لێک بەند دەبن.
ئەو سێ ئاژەڵەی لە پێشەوە نێویان هات ئەگەر بە کردەوەی پزیشکیش ڕەگەز یان بگۆڕدرێ نێوی پێشوویان پێوە نامێنێ. بزنی نێر دەبێ بە سابرەن، نێری، تەگە. مێی نێر دەبێ بە بەران، قەچ(قەچی قوربانم وەرە). ئەسپی مێ دەبێ بە ماین. بەگومانم نێوی دیشیان لەنێو زمانی کوردیدا هەن و من نایانزانم. جا ماوەتەوە سەر ئەوەی شوانی مێ و بەری نێریشیان بۆ درووستکەین. ئێستا کە ئەم نووسینە دەنووسم ٥/٤ی ساڵی ٢٠٢٣ی عیسایی، لەبەر سەرمای ناوەخت ساڵ وەپاشکەوت دەنا دەبوو شوان و بەری ڕەگەز گۆڕاو ئاژەڵی ڕەگەز گۆڕاوەکانیان بە بانەمەڕ دەرکردبان و قەناغ بە قەناغ بەرەو هاوینە هەواری کوێستانە بزووتبان.
بوونی نییە: ئەم زۆر وشەیە لە (وجوود نەدارەد)ی فارسییەوە وەرگیراوە وەڕاهی لەنێو زمانی کوردیدا دەعبای وا وجود نەدارەد.
کاژێر: بەوخوایە کە گوێم لەو وشەیە دەبێ یان دەیخوێنمەوە دەڵێی گوللەم بە کاژێری سەریەوە دەنێن. بەویژدانیش بەو ئەندازەیە؟
گا، گاڕش، پێشەوەکاخ: لە هەندێک ناوچە بە نێر و مێ پێشەوەکاخ گا یان گاڕش بەکاردەنن بەڵام هەردوو نێوەکە کەموکورتیان تێدایە چونکە نێوی تایبەتی نێرینەن و ژن بە نێوی مێردییەوە تۆمارکراوە وەکو خانمی ئەندەرا گاندی — کە بەمبای دەناردن بە کوردانیان دادەن —. پێشەوەکاخ نێوەکی گشت گیرە بە نێرومێ و گەورە و بچووکی ئاژەڵەی نێو هاتوو دەبێ.
کەڵەگەی نەوت: کاکە بە نانووسی چاڵە نەوت، چاڵە نەوتەکان، چاڵگەلی نەوت، چاڵەن نەفتە، زۆر وشەی تریش. جووتیاری بەستەزمان لەنێو ئەو ئاگر و دووکەڵە و مەنجەنیقەدا جووتی دابەستن چما بە تەرەکتەر و

گاجووتەکانیانەوە نابرژێن و نابن بە کەباب.
کێڵگەی ماسی: ئاو چۆن بکێڵدرێ؟ بێنە پێش چاوی خۆت جووتیاری قوڕوەسەر دەناو گۆمی ماسیان – دا جووتی دابەستێ چ فیلمێک دروستد□ بێ!
کێڵگەی پەلەوەر: بۆ (جووجەڵەخانە) نەبی؟ یان جوچکەخانە؟ مریشک حەرد ناکێڵێ پێکنە دەکا.
نەخۆشخانەی هەولێری کۆماری، نەخۆشخانەی هەولێری فێرکاریی، نەخۆشخانەی ڕەسوڵی تایبەت، خوێندنگای (نازانم کوێی) دوا ناوەندیی: بەگوێرەی ئەوە دەبێ هەولێری مەلەکی و هەولێری فید□ا□□ی و کاڕەسوی گشتیش هەبن. کە نێوت لە نەخۆشخانەکە ناوە کۆماریی پێویست ناکا هەولێر بنووسی نەخۆش دەزانن کە ئەم شوێنە لە هەولێرە. بنووسە (نەخۆشخانەی کۆماریی) و تەواو. ئەگەر هەولێرەکەش هەر دەنووسی ئاوای بنووسە:
نەخۆشخانەی کۆماریی – هەولێر، نەخۆشخانەی ڕەسول – تایبەتی، خوێندنگای دوا ناوەندیی حەفرین. نەک حەفرینی دوا ناوەندیی. بۆ بەراواژوویان دەکەیەوە! خۆتۆ دەرسی زمانی عەرەبیمان پێناڵێی.
بەروبووم. ڕاستەکەی بەروبوو – وە، (م) ی پێوە نییە.
گێرمە و کێشمە: ڕاستەکەی گێرە و کێشە – یە کە ناخۆشترین کاری وەرزێرین. کاتی خۆی ڕەحمەتی محەمەدی مەلا کەریم ئەم دوو وشەی سەرەوەی ڕاستکردبوونەوە لە (جملە)ی زۆر وشەی شێوێندراوی تردا. بەڕاستی کارامەبوو لەو بوارەدا.
چرکاندن: ئێستا بۆتە باو بۆ وێنە گرتنی بەکاردێنن. مر□قی خوێندەوار ئەم جۆرە وشە بازاڕی و گەلایی (شەعبی) یانە بەکار ناهێنێ. لەم و□تا تەی خۆماندا مەرج نییە ئەوەی بڕوا نامەی هەبێ خوێندەوار بێ. دکتۆر عەزیز گەردی یادی بەخێر پیاوێکی زۆر خوێندەوار بوو کوردیێکی باشیشی دەنووسی، گوتی چووم بۆ پێ پیرۆزانەی مامۆستایێکی زانستگا بەبۆنەی وەرگرتنی بڕوانامەی دکتۆرای، چاوم گێڕان پەرتووکێکم لە مالەکەیدا نەدی، لێمپرسی پەرتووک خانەکەت لەکوێیە؟ گوتی وەڵامی دایەوە: تازە من بڕوانامەی خۆم وەرگرت کارم بە پەرتووکان نەما.
کۆچبەر: من نازانم ئەم وشەیە بەم شێوەیە لە زمانی کوردیدا هەیە یان نا و ڕەتی ناکەمەوە بەڵام دەزانم کە کۆچکردن هەیە و کۆچ بردن نییە، کۆچەریش نێوە بۆ پیشەی ڕەوەندایەتی. کۆچەر بە یەکجاری کۆچ ناکا، زستان و هاوینان دەچێتەوە هەواری ساڵانی پێشووی. بکەری وشەی کۆچکردن –یش دەبێتە کۆچکەر.
زەمەن: وشەی زەمان بە تێپەڕینی زەمان و لە ماوەی سەتان ساڵدا دەتوانین بڵێین بۆتە کوردی، ڕەنگە بەهۆی وشەی زەمانیشەوە زۆر

وشەی هاومانـــای خۆی لە زمـــانی کوردیـــدا لەبیـــر چـــووبنەوە و لەناوچووبن، لەبەر بەکارنەهێنانیان. ئیدیی لە بەرچی وشەی زەمەن -یش بە تەبزی و بەشەق بەنین بە زمانی کوردییەوە بلکێنین جێگە بە وشەیەکی تری ڕەسەنی زمانی کوردی چۆڵکا و خۆی جێگەی بگرێتەوە، مادام هیچ جیاوازییەکیشی لەگەڵ زەماندا نەبێ لەڕووی ماناوە؟ هەر بۆ ئەوەی بڵێین عەرەبی دەزانین؟

کەچی قوربانی: ئەو نووسەرانەی وای دەنووسن خۆشیان دە مانای قسەی خۆیان ناگەن. کەچ نییە و قەچ - ە، قەچ لێرەدا بە مانای بەران دێ. بەرانی قوربانی. لە (کبش الفدا)ی چییرۆکی حەزرەتی ئیبراهیمەوە وەرگیراوە. دەنگی خۆشەکەی سەید عەلی ئەسغەری کوردستانی زیاتر ئەم دەستەواژەیەی بەناو زمانی کوردیدا بڵاوکردەوە کە شێعرە ناسکەکەی تاهیر بەگی جافی کردووە بە گۆرانی:

(ڕۆژی جەژنە چاوەکەم موسیمی ئازادییە

بە بەڵا گەردانی باڵات قەچی قوربانم وەرە).

کەچاندن: لە گۆڤارێکدا ئەم وشەیان لە نێو نووسینێکی مندا دانابوو و لەسەر من حیساب بوو. زۆرم پێناخۆشبوو. چوارچێوەی قەواعیدی عەرەبی بە ڕێزمانی کوردی دەستنادا و داناندرێ. شکاندن و شێواندن و پساندن و ڕەڤاندن و سووتاندن و چەماندن و ڕەتاندن و قەوماندن و تاد… لەوانەیە بەسەتان وشەی تر هەبن دەچنە نێو ئەم قاڵبەوە و هیچ گرفتێکیان نییە. بەڵام کەچاندن لە نێو زمانی کوردیدا نییە و ناچێتە نێو ئەم قاڵبەوە. بۆ ئەو مەبەستە ڕاگواستن و دەرکردن هەیە کەچ پێکردنیش بۆ ئەو مەبەستە دەستدەدا. ڕەنگە وشەی تریش هەبن. ناکرێ بەسەفەر پێکردن بڵێی سەفەراندن و بە بووک گواستنەوە بڵێی بووکاندن و بە نانکردن بڵێی ناناندن و بە شتن بڵێی ششتاندن و تاد…

سەردانی کردن: ئەم وشەیەش بەو جۆرە نییە کە حیزبگەل بەکاریدەنن. سەردان کردنە و (ی)یەکەی پێوە نییە و بە چەقبەستوویش نامێنێتەوە و لە هەر جێیەی بەجۆرێـــک بەکـــاردێ. ئەو قـــاڵبەی بۆی دانـــدراوە بەرتەسکە و ناچێتە نێو قاڵبەکەوە کە قاڵبی (کردن)ە.

کورد دەڵێ: چووم بۆ سەردانی خزمان. چووم سەرم لە کارگەی ئاوە تەماتەدا. چووم بەلای شوان کارەکەم مەگەلەکەمم بەسەرکردەوە. ئەرێ بۆ سەرەکمان لێنادەی؟ دە سەردانێکمان بکە.

لای چەپ و لای ڕاست: کە لەجیاتی باکوور و باشووریان بەکاردەنن ئەمە هیچ پەیوەندیەکیان بە زمانی کوردی و جوگرافیای کوردستان و خەڵکی کوردەوە نییە و کورد لە مەبەستەکەیان تێناگا. لە زمانی کوردیدا کوێ کەوتە لای دەستە ڕاستت ئەوە لای ڕاستە و کوێ کەوتە لای دەستی چەپت ئەوە لای چەپە. ئەم تێکەڵوپێکەڵییە لە زمانی عەرەبییەوە هاتۆتە

نێو زمانی کوردیی. لە زمانی عەرەبیدا وشەی شیمال مانای لای چەپیش دەگەیەنێ و مانای باکووریش دەگەیەنێ. ئیدی عەرەب بە هەردوو مەبەستەکەی بەکاردێنن. ئەو کاتەی کە بە مەبەستی باکووری بەکاردێنن پێچەوانەکەی دەبێتە یەمین (لای ڕاست) واتا باشوور.

ساواک: ڕاستەکەی ساڤاک — ە. فارسەکانی ئێران (و) بە (ڤ) دەخوێننەوە. ئەم ئایەتەی قورئانی پیرۆز ئاوا دەخوێننەوە (لەم یەلید ڤەلەم یولەد ڤەلەمیەکون لەهو کوفو ڤەن ئەهەد). جا ئێستا زۆر لە خوێندکارانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان زمانیان لەڕاهاتووە لە قسەکردندا (و) کوردییەکە دەکەن بە (ڤ)ی فارسی. زۆر لە نووسەرانیشیان (ڤ)ی فارسی بە (و)ی کوردی دەنووسن. کورد گوتەنی خمیان لەشێواوە. (لەو بوارەدا).

سوپەر مارکێت: باشە بە فرۆشگا نەبێ؟ دوکانداری کورتاندار؟ تا پێت بڵێن ئینگلیسی دەزانی؛ چەکن؟

کەشمەکەش: ڕاستییەکەی کێشمەکێش — ە.

فرۆش: فرۆشی کوردیی نییە و فرۆشتن کوردییە. لە زمانی کوردیدا دەبێ فرۆش تەواوکەرێکی دەگەڵدا بێ وەک: گوڵفرۆش، فرۆشگا، فرۆشراو، تاد… ئەم فرۆش —ەش داهێنانی کوڕە لێوسوور و کچە لێو ئەستوورەکانی نێو تەلەفزیۆنانە.

بووتەنی هەواڵەکان: توخوا ئەوە ویژدانە وشەی وا ئێسک گران دەهێننە نێو زمانی کوردییەوە، دەبێ دەوی نێو هەقایەتانە. بەکارهێنەر خۆشی نازانێ بووتەن چ جانەوەرێکە.

دەسبەسەر… : دەسبەسەرکردن خستنە نێو گرتووخانە نییە. سنووردارکردنی جوڵانەوەیە لەژێر چاودێریدا. بە نموونە یەکێک دەگرن و بە ماوەیەکی کاتی لە نێو بنکەی پۆلیسانی دادەنێن دەگەڕێ ئەوان نان و چا دەخوا و دەخەوێ بەڵام بۆی نییە بەبێ پرسی ئەوان بە هیچ لایەک بڕوا. ئەمە دانیشتنی بەتەبزیش دەگرێتەوە لە ماڵی خۆی یان لە شوێنێکی تر.

زیندان: لە زمانی فارسیدا زیندان گرتووخانەی ئاساییە بەڵام لە زمانی کوردیدا — لە هەقایەتاندا هاتووە باوەڕەکەش بە نێو مێشکی کورددا چەسپیوە — جۆرە گرتووخانەیەک بووە پاشا یان دێو لە ژێر زەویندا درووستی کردووە. بە پێ پلەکانادا بۆی چوونەتە خوارەوە و ڕۆناکایی نەداوە. بەڵام لە ئێستیشدا ئەم جۆرە زیندانانەی ژێر زەوین هەبوو ون لە ڕۆژگاری کۆندا. من خۆم یەکێکیانم دیوە لە شاری شوێنەواریی جەرەش لە ئەردەن شارەکە ڕۆمانییە و حەوتسەت ساڵی پێش لەدایکبوونی حەزرەتی عیسا بە بوومەلەرزە وێران بووە. وەک لە تەختە نووسیی مێژووی شارەکەدا نووسراوە. شوێنەوارە سەرنج ڕاکێش و پەرجوو ئاساییەکانی بابەتی ئەم نووسینە نین و لێرەدا جێیان

نابتو. زیندانک بپ پلکاندا پیدا دچی خوارو چند پ
پلکانیک ب خوارو درگایکیان و خستوو، برینایی درگاک
نیو میتر یان تزک زیاتر دب و درژاییش نزیکی میترک دب و
گادراو.
بدر ل …: ئم وشیش براوپشت کراو و کورد د ل …. بدر،
(لو دوو کس بدر کسی تریان نهات).
سرچاو دگر: ئمش سرچشم میگیرد ـی فارسی و ل زمانی
کوردیدا شتی وانیی. کورد د: بناوانی دچتو سر… سرچاوی
دچتو سر….
ز: ئم وشی وکو نوکی پردپش کورد ب ئندامی زاوزی
ئاژی منیی ددری بکاردن(مانگا و گامش و بزن و م). ب
هی مرق بکار نای وکو ئستا بت باو و اگیاندنی حیزبان و
نووسران و دکتران بکاری دنن. تنانت بجگ ل ئاژی ددر
ب ئاژی نا ددریش بکارنای وکو ئک سم و سگ و پشیل و
گورگ و ورچ و تاد… مرق و ئاژانی نادر هر یک و نوی
پردپشی تایبتی بخیان هی ب نوی پردپشی ئندامی
زاوزی نرو می مرق شرمگا و ئالت و ناوگ و تاد… بکاردنن
یان بکارهنانی ئندامی زاوز ـش هر لجی خیدایو استا. ب
هی نرینی مرق لش و سیت ـیش بکارد. ب ئندامی زاوزی
منیی ئاژانی ددر ز بکارد. ب ئندامی زاوزی منیی
واخی ئکسم (برز واخ و ئستر و کر) (ما) بکارد ب
ئندامی نرینی واخی ئکسم نو استقینکی دگوتر بب
پرد. ئاژ گشت خرکان چ مای بن چ کوی ب ئندامی زاوزی
نر و میان نوی استقینی ئندامکیان دگوتر. جا ئو
بیاری کتاییم نیی ب نوکان چونک لناوچیکو ب
ناوچیکی تر و ل مبندکو ب مبندکی تر نوکان
دگن و لوانی ئو نوانی من نووسینم چندان هاوتا وش
(مادف)ی تریان هبن. من ئمانم بیستوون ک نووسینم. ب کورتی
ز ب مرق بکار نای و یکک ل ستان وشی ورانکراو و
هتککراو.
بانگهشت: استکی بانگهشتن ـ و تنیا ب بانگکردن (دعوت)ی
نان خواردن دگوتر. نک وکو ئستا ک ب بانگکردن ب
کبوونوی سیاسی و دیپلماسی و کاروباری نودوتی و نو حیزبی
و کمایتی و تاد…. بکاریدینن. ب ئو مبستانی ل پشو
نویان هات وشی (لگانو) هی، وک: ب بووکیان
لگامو، ب مولوودیان لگرامو، ب مست
(پکهنانو)یان لگامو، ب خر و ش و تاد…

چەند حەوتوویەک بەر لە نووسینی ئەم دێرانەم گوێم لە گفتوگۆیەکی تەلەفزیۆنیی بەڕێز عەبدوڵڵای موهتەدی بوو بە ئەو مەبەستەی سەرەوە ئەویش وشەی لەگێڕانەوەی بەکارهێنا، کە گوێم لەم وشەیە بوو پتر زەینم خستە سەر قسەکانی پیاوێکی زۆر خوێندەوار و ڕۆشنبیر و کوردیزان و قسەڕەوان دیاربوو. بۆکان و دەوروبەرەکەشی بەناوبانگن لە زمان ڕەوانی و کوردییە خۆشەکەیان.

خاڵ، خاڵە: ئەم وشەیە جاران بە ئەوپەڕی ڕێزگرتن و خۆشەویستیی دەربڕین بەکاردەهات بەرامبەر یەکێکی لەخۆت بە تەمەنتر. بەڵام ئێستا بۆتە وشەی بەچاوی سووک تەماشاکردنی بەرامبەرەکەت. پیرەمێردێک کە ئەستەبەنەی لە مل بەستووە و چاکەت و پانتۆڵی ئەوڕووپی ئوتووکراوی قەدنەشکاوی دەبەردان و قۆندەرەی بریقەداری دەپێدایە، کە گەنجێکی شاڵوار لەپێی زەحمەتکێش دەدوێنە بە خاڵە یان خاڵە نێوی دەنێ. لەوانەیە گەنجە دەمووچاو بەتەزەکێش دە ئەوەندەی ئەفەندی دەمەکاریی ڕەشمە لەمل خوێندەوار و ژیر و ڕۆناکبیربێ و خاوەن کەسایەتی بەڕێز و گران و سەنگین بێ. هەر ئەم خۆ هەڵکێشانەی ئەفەندیی کارتۆنی نیشانەیە بۆ نەزانی و سووکی و ناکەس بەچەیی و هەتیو چەییەکەی. قۆناغی بۆرجوازیەتی وڵاتان شۆڕشی ڕزگاریی نەتەوەیی و نیشتیمانی لەو پاشکەوت، بەڵام قۆناغی بۆرجوازیەتی لای خۆمان بەرهەمەکەی شۆڕشی کەرانە.

سوپاس، شوکر، تەشەکور: ئەم سێ وشەیە هەرسێکیان هی زمانی بێگانانن هاتوونەتە نێو زمانی کوردییەوە. لە سەردەمی بزووتنەوەی ئەیلوولدا شەوێکیان گوێمان لە ڕادیۆی ئیزگەی دەنگی کوردستان ڕاگرتبوو، بێژەری نێو ڕادیۆیەکە لە نێو قسەکانیدا گوتی (سوپاس بۆ خوا) پیرەمێردێکی زمان شڕ بە کابرای نێو ڕادیۆکەی گوت دایکت (واڵێبکەم) خوا سوپاسی بۆچییە؟ ژوورەکە دیواخان بوو و مەجلیسێکی قەرەباڵغ بوو. هەندێک پشتگیری قسەی پیرەمێردی زمان شڕیان کرد و هەندێکیش پێی پێکەنین و گاڵتەیان بە جنێوەکەی کرد. منیش یەکێک بووم لەوانەی پێی پێکەنیم و دە دڵی خۆمدا پیرەمێردم بە نەزان و دواکەوتوو داینە قەڵەم. بەڵام دوای ساڵەهای ساڵ بۆم دەرکەوت کە تێبینی پیرەمێردەکە لەجێی خۆیدا بوو و من تێنەگەیشتبووم. وشە هەیە تەنیا دنیاییە، وشە هەیە تەنیا دینییە، وشە هەیە دینی و دنیاییە. ئەوە لە نێو زمانی کوردیدا وایە نازانم لە نێو زمانەکانی دیدا چۆنە. سوپاس وشەیەکی دنیاییە بەرامبەر مرۆڤان بەکاردێ کە بە خوا –شی بەکاربێنی وەکو ئەوە وایە خوا بێنیە ئاستی مرۆڤان. کورد وشەی شوکر تەنیا بۆ خوا بەکار دەنێن و لە نێو زمانی کوردیدا بووە بە وشەیەکی دینی. تەشەکور بەرامبەر سوپاس دەوەستێ بەڵام بە لایەنی دینیش دەستدەدا.

پشکی شێر: ئەم وشە لێکدراوە تەنیا بە مەبەستی ئیجابی بەکاردێ و بە مەبەستی سەلبی بەکار نایە، ناگوترێ لە زیان و ماڵوێرانی پشکی شێری بەرکەوتووە. دەگوترێ لە قازانج پشکی شیری بەرکەوتووە.
چەندان جار دیومە و بیستوومە پەیامنێری تەلەفزیۆنان و بێژەران بە زیان دەڵێن پشکی شێری بەرکەوتووە. ئەوەی جێگەی سەرنجە هەندێک لە خاوەن دکتۆرایان و مامۆستایانی زانستگاش لاسایی پەیامنێر و ڕۆژنامەنووسان دەکەنەوە لە بەهەڵە بەکارهێنانی ئەم جۆرە وشانە.
ئەم لاقەدی (کینایەت)ە لەسەرە دوولکەیەک وەرگیراوە – ئەگەر بەهەڵە نەچووبم وابزانم ئەسڵەکەی فارسییە – : شێر و گورگ و ڕێوی نێچیرێک ڕاودەکەن. شێر بە گورگ دەڵێ دابەشی بکە. گورگ بەشی هەرە زۆری بە شێر دیاری دەکا و بەشی ناوەندیی بەخۆی و بەشی هەرەکەمی بە ڕێوی. شێر چەپۆڵەکێک لە گورگ دەدا و تەکی دەشکێنێ و دەیکوژێ. ئەم جار بە ڕێوی دەڵێ تۆ دابەشی کە، مام ڕێوی دەڵێ: لای پێشەوە بۆ ژەمی چێشتت (نانی بەیانی)، ناوەڕاستەکەی بۆ فراوین (ژەمی نیوەڕۆ)، ڕانەکانی بۆ ژەمی شەوانت. شێر ئافەرینی لێدەکا و پێی دەڵێ ئەم دادگەرییە لەکێ فێربووی مام ڕێوی؟ مام ڕێوی دەڵێ: لە گورگ فێربووم. تێبینی: یەکەم جار ئەم سەرە دوولکەیەم لە عەونی یوسف گوێ لێبوو خوا لێی خۆشبێ. ساڵی ١٩٦٦ هاتبوو بۆ سەردانی بەشێک لە ئەندامانی مەکتەبی سیاسی (هەمەدانیەکان) کە لەو دەیەی ئەمە دەسبەسەر کرابوون، شەو بوو بە میوانی ئەمە، جار جارەش لە قسەکردن زمانی دەگیرا، ڕێک ئەو ڕۆژبوو کە عەبدوسەلام عارف لە فڕۆکەدا سووتا. جا نازانم ئەستا سەرە دوولکەکەی عەونی یوسف کۆن بووە یان هەر بە نوێیی ماوەتەوە و تا چ ڕۆژگارێک بە نوێی دەمێنێتەوە؟
شایەر: نووسینی خاوەن دوکتۆرایەکی بواری فەلسەفەم دیوە لە لێکۆڵینەوەیەکی فەلسەفیدا نەوی شاعیرانی بە شایەر نووسیبوو. با بزانین تاخۆ شایەر چییە؟ شایەر ئەو گۆرانی بێژەیە کە گۆرانی بە شایی دەڵێ و هەڵیدە سووڕێنێ، لەو ماوە دوور و بەردرێژەدا لە چێشتەنگاوەوە تا دەمی ماڵ خەوتنان دەبوو هەرگوتبای – جاران – جا زەمانی جاران کە ڕەنگە تا ساڵی ١٩٥٨ درێژەی هەبووبێ شایی وا هەبووە حەوت شەو و حەوت ڕۆژان گێڕاوە، دواتر ماوە هەرە درێژەکەی بوو بە سێ شەو و سێ ڕۆژ ئەوەی من وەبیرم بێ. شایەری وام دیوە لە ئەنجامی زەماوەندەکە بە تەواوەتی دەنگی نووساوە و خەڵک لە غەڵدەغەڵدەکەی تێنەگەیوە و بە ئاماژە قسەی کردوون. جا تۆ بێنە پێش چاوی خۆت لەو ماوە دوور و بەردرێژەدا بەو ماندوێتیەو بە پسانەوە شایەر ئەگەر هەر ژمارە بژمێرێ یەک دوو سێ تا هەزار و ملیۆن و ملیار چەند هەڵە و پەڵەی تێدا دەکا و چەند شتی بە سەروبەر دەڵێ: لە بەندی شایەرانم سادەتر و بە سەروبەرتر و گەلایی

(شەعبی)تر نەدیون. کاتی خۆی بەرهەڵستکاران نەوی شایەری دەرباریان لە یەکێک لە شاعیران نابوو و وەکو جنێو بەکاریان دەهێنا.
دەوەرە کاکی فەیلەسووف تە نالی و جزیری و مەولەوی و گەرانت دەگەڕێ شایەران لە تێکەڵ بن و نەزانی کامیان کامەیە.
نەوی مانگان: ئایا درووستە لە نەو زمانی کوردیدا نەوی مانگان بنووسرێ؟ نەخێر. لە هەموو پارچەکانی کوردستان نەوی مانگەکانی ساڵی عیسایی و ساڵی نەتەوەی داگیرکەر جودان – بەجگە لە ساڵی کۆچی مانگی – ئەو کوردانەی لە دەرەوەی کوردستانیش دەژین نەوی مانگی ئەو وڵاتانە بەکار دەهێنن کە تێیدا دەژین. ئەو نەوی مانگانەی لە پارچەیەکی کوردستان بەکاردەێن لە پارچەکانی تر خەڵک تێناگەن. بە نەوی مانگە کوردییەکانیش هەر پارچەی نەوی خۆی جودان تەنانەت لە یەک پارچەی کوردستانیشدا هەر مانگەی پتر لە نەوەکی هەیە. جا ئەو سەر لەشێواندنەی پەناوە لە جیاتی بنووسی ١ی نیسان/ ئپریل، بنووسە ١/٤ هەموو خوێندەوارێک تێیدەگا.
دار یان درەخت: یەکێک لە سەرکردەکانی حیزبێک لە دەهەک کۆڕێکی دەگۆڕا، ئەو برادەرە پیاوەکی قسەزان و زۆر بەزاروکارە زۆر خوێندەوار و ڕۆناکبیریشە. (ڕۆشنگەر)یشە. من پەرتووکەکی ئەوم خوێندەوە کوردییەکی ڕەوانیش دەنووسە. بەڵام دەست بە هەندەک کون و کەلێنی زمان دەبا پێم وایە دەبێ بە پارێزەوە ئەو کارە بکا و بەبێ باکی نەیکا. دیاربوو لەکاتی گفتوگۆیدا لەگەڵ خەڵکەکە کەسەک قسەی دەگەڵ دەکردن و وشەی (دار)ی بە دەمدا هات. برادەری سەرکردە گوتی (دار هەڵەیە ڕاستەکەی درەختە، بەوە دەڵێن دار ئەوەی بە سووتان بەکاریدێنن). یەکەم: لە باکووری زێی بچوکەوە یاخود زێی دوکانەوە تا دەگاتە قاڕس و ئەسکەندەروونە کورد هەمووی یان زۆربەی هەرە زۆری وشەی دار بەکاردێنە بە داری ڕاو و داری سوتان یاخود داری زیندوو و مردوو، بە بەشی باکووری ڕۆژهەڵاتی کوردستانیشەوە.
دووەم: دار ئەوەی من ئاگادارم تەنیا ماڵی زمانی کوردییە. نەمزانیوە بەشی هیچ زمانەکی تری پێوەبێ ئەگەر شتەکی واش هەبێ من ئاگادار نیم. لە زمانی فارسیدا وشەی دار تەنیا بە داری سێدارە و بەو دارانە دەڵێن کە بە پشتەبانی خانوو بەکاریان دەنن. بە داری سووتانیش ناڵێن دار. (بڕوانە فەرهەنگی فارسی – عەمید لاپەڕە ٦٥٣ ستوونی یەکەم). ڕەنگە فارسیش داری سێدارە و دارەڵایان لە زمانی کوردی وەرگرتبێ، چونکە فارس لە فەرهەنگەکانیاندا ئاماژە بە وشەی هەموو ئەو زمانانە دەکەن کە وشەکەیان لێوەرگرتوون تەنیا ئاماژە بە زمانی کوردیی ناکەن، چونکە بە تەبزی دەڵێن دەبێ زمانی کوردی زاراوەیەکی زمانی فارسی بێ. فەرهەنگە عەڕەبییەکانیش لەژێر ئەو وشە کوردییانە دەنووسن فارسی کە فارس هەر نەشی بیستوون. سێیەم: وشەی

درەخت هاوبەشە لەنێوان زمانی فارسی و کوریدا و بەشی فارسی پتر پەوەیە کەواتە دار کوردیترە لە درەخت. چوارەم: ئەو بەڕێزە سی ساڵە زیاترە لە سلێمانی دەژی چەن جارێک (داری ئازادی بەخوێن ئاو نەدرێ)ی فایەق بێکەس و (داری بەردار بێ لق و دار)ی پیرەمێردی بەرچاو نەکەوتن و گوێی لە سروودی ئەو شێعرەی گۆران نەبوو کە دەڵێ: (دارستانانی زەبەند و چڕت بەهەشتی سەر زەمینن هێلانەی خۆشی ژینن)؟ ئەدی گوێی لەنەوی دارەبەن و داربەڕوو و دارگوێز و دارسێو و هەموو جۆرە دارەکان نەبووە؟

جاش: ڕوونکردنەوەیەک دەربارەی وشەی جاش.

لە شوینی تریش دەربارەی ئەم وشەیە دواوم. زۆر کەس لە کوردستان و جەماعەتی حیزبی کەران و کەرکراوان و کەر مەزەبان ڕەخنە لە وشەی جاش دەگرن، تەنانەت بیستوومە ڕۆژنامەنووسی ڕۆژئاواییش هەبووە کە هاتەتە کوردستان ئەو ڕەخنەیەی گرتووە کەوا خائینان وەبەچکەی ئەو گیانەوەرە دەسەزە خزمەتگوزارە نیشتیمانپەروەرە چەوساوەیە دەچوێنن. بەڵام پێویست دەکا ڕوونی بکەینەوە کە جاش بەچکەی کەر نییە بەڵکو ئەستری بەچکەیە، ناشە بشگوترێ بەچکە ئەستر چونکە ئەستر نازێ و بەچکەی نابێ دەبێ بگوترێ ئەستری بەچکە یان ئەستری جاش یان هەر جاش بەتەنێ. بەچکەی کەر پێی دەگوترێ جاشک یان جاشەکەر نەک جاش. تازە لەدایک بووەکانیش پێیان دەگوترێ جاشوولە، منداڵیش بە خۆشەویستی پێیدەڵێن حاشوولە. جاشک یاخود جاشەکەری یەک ساڵە پێیدەڵێن یەکبە، دووساڵە دووبە، سێ ساڵە بەرپشت، واتا لە ڕووی تەمەنەوە ئامادەیە بۆ پشتکردن، بارکردن، بارخستنە سەر پشتی. دیارە بەگوێرەی زاراوە جۆراوجۆرەکانی زمانی کوردیش ڕەنگە زۆر نێو و وەزارگراو(مصطلح)ی تریش هەبن بێ ئەو نێو و وەزارگراوانەی کە من نووسینم.

دەمێنەتەوە سەر ئەوەی بۆچی جاشی کورد وە ئەستری جاش دەچوێنن. ئەستر دایک و باوکی لە دوو نەتەوەی جیاوازن. جووتبوونی دایک و باوکیشی بەشێوەیەکی ناسرووشتی و ناشەرعی و زینایە. مرۆق بە تەبزی ماینە بەستەزمان و بەگوناح و بێدەستەڵاتەکە دەنن بە نێرەکەری هەوەسبازی ڕادەگرن و مرۆڤەکان نێرەکەرەکە وەکو ئامراز بەکاردەنن بۆ دەسدرێژی کردنە سەر ناموسی ئەو ماینە بەستەزمانە. ئیدی ئاوس دەبێ و زێڕە جاشی بیژەمەتی حەرامزادەی لەوە پاشدەکەوێ. لەکاتی کا و ئالیک پێدانیان لەقەو جووتە لەدایک و خوشک و برا و خاڵ و مام و پوور و خاڵۆزا و ئامۆزا و پورزاکانی خۆی دەدا و ئەستری شەمووس یان چەمووش بەناوبانگە لە دەی و مەترسیدارییی.

دیاسپەرا: لەوەتەی کورد هەیە هەر لە دەربەدەری و کۆچ و ڕەو و نیشتەجێبوون و دەربەدەربوونەوە و ڕەوتەکەوتنەوە و

نیشتەجێبوونەوەدایە. بۆ دەبێ وشەی وا لە زمانەکەیدا درووست نەبووبن کە بۆ ئەم حاڵەتانەی دەستبدەن؟ من بە وردی مانا و مەبەستی وشەی دیاسپۆرا نازانم تا بەدوای وشەیێکدا بگەڕێم لە زمانی کوردیدا و لەجێگەی ئەوی دابنێم، بەڵام دەزانم پەیوەندی بەوانەوە هەیە کە کۆچیان کردووە بۆ دەرەوەی وەڵات. دەشزانم کە ئەم جۆرە وشە ناپێویستانە زمانی کوردییان پێ بێ هێز دەبێ و جێگە بە وشەی ڕەسەنی کوردیی چۆڵ دەکەن و خۆیان جێگەی دەگرنەوە. بۆچی عەڕەب زمانی خۆیان بەم جۆرە وشانە ناشێوێنن و پیس ناکەن؟

پارساڵ: بۆچی پار –ی کوردیی بەکار ناهێنی و بۆچی پارسالی فارسی بەکاردێنی؟ پاساوت چییە؟ چونکە چەند پارسالێک لەنێو فارسان خەباتت کرد؟ وشەیێک یان وەزارگراوێک کە لە زمانی کوردیدا وەدەستنەکەوێ کێشە نییە کە لە فارسی وەریانبگرین چونکە بڕوا وایە ئەو دوو زمانە ڕۆژگارێک یەک زمان بوون و لێک جودا بوونەتەوە. بەڵام بە هیچ شێوەیێک درووست نییە دەستووری زمانی فارسی بەسەر زمانی کوردیدا بسەپێنین. وشە وەرگرتنیش لە زمانی بێگانان دەبێ زانا و پسپۆڕانی زمان وەریانبگرن نەک کۆلکە خوێندەوارێکی وەکو من و تۆ بچین لەنێو جامی تەلەفزیۆن خۆی پێهەڵکێشین و دەرسی کەرایەتی بە خەڵکی بڵێین و مێشکی کۆمەڵگای پێ بۆگەن کەین.

تۆ سەیری ئەو وشە ناقۆڵاو ئێسک قوڕسانە بکە بەبێ ئەوەی زمانی کوردیی هیچ پێویستیێکی بەوان هەبێ بەزۆر دەناو زمانەکەیان ئاخنیون: ئەکتیق، پاسیق، ئ□پۆزیسیۆن، غورفەی عەمەلیات، شەفافی□ت، سیاسەتمەدار، هەماهەنگی، هوشداریی، ئامادەباشی و دەیانی تر.

نۆژدار: نۆژدارەکەی بادینان زۆر حاجباتییە، دەڵێی تەجاڵە شالوشاپکی خەتخەت و دەلینگ بەرینی دەبەرکردوون و بە سواری کەرەکەی دە ئاوەدانیەکانی بادینان دەگەڕێ و نەخۆشانیان بۆ چارەسەر دەکا.

دەزانن نۆژدار چییە؟ لە ئەفسانەی ئێرانیدا هاتووە کەیکاوس – ی شای ئێران دەرمانێکی هەبووە بە نێوی نوشداروو. ئەو دەرمانە تەنانەت لەکاتی گیانەڵادا بە نەخۆش و بریندار درابا چاکدەبۆوە و یەک بەڵای لێنەدەما. ڕۆستەم کە فەرماندەی لەشکری کەیکاوس بووە زۆراب (سوهراب)ی کوڕی خۆی نەناسی و بەدەستی خۆی بریند اری کرد. داوای لە شاکرد دەرمانی نووشداrووی بۆ بنێرێ بۆ بڕینی زۆرابی کوڕی. کەیکاوس بێنمەکی کرد و نووشدارووی بۆ نەنارد و زۆرابی پاڵەوان مرد – ئەمە کورتەیێکی سەربردەکەیە – دکتۆر نافیع ئاکرەییش خوا لێی خۆشبێ هەستا دەرمانی نووشدارووەکەی کردە مر□ق و گیانی وەبەرهێنا و کۆلێجی پزیشکیشی پێ تەواوکرد و بوو بە دکتۆر

ئێستا نۆژدار لە بادینان دوختۆرە. یاخود دوختۆری بادینان نۆژدارە. (بڕوانە داستانی ئەفسانەیی ڕۆستەم و زۆراب بە شێعر وەرگەڕاوەتە سەر زمانی کوردیی).

مزگەوتی چوار خولەفا: مزگەوتێک لە پیرمام هەیە ئەم ناوەی سەرەوەی لەسەر سەردەرەکەی نووسراوە. لێرەدا مەلا لێیان ناگیرێ چونکە تەنیا ٢٥ ساڵ دەرسی سەرف و نەحوی عەڕەبی دەخوێنن. کە چوارت نووسی نابێ بنووسی خولەفا، دەبێ بنووسی خەلیفە. کە خولەفات نووسی نابێ چوارەکەی دەگەڵدابێ دەنا خەلیفە ئەوەندە زۆر دەبن لە مزگەوتەکەدا جێگەیان نابێتەوە دەبێ بچن بۆ سەری ڕەش.

خوێندن لە زانکۆیان بکرێ بە ئینگلیسی: ئێستا باسی ئەوە لە گۆڕێیە. بەوە حکومەتی هەرێم یاخود ئەوانەی ئەو پێشنیازەیان کردووە دەیانەوێ ئیسپاتی بکەن لەسەر نەخشەیێک دەڕۆن کە بۆ لەناوبردنی زمانی کوردیی ئامادەکراوە. بۆ ئەوەی کورد بڕوای بەخۆی نەمێنێ کە نەتەوەیێکی سەربەخۆیە چونکە زمانەکەی گەواهییە لەسەر نەتەو□ بوونی.

هۆڵ و مۆڵ: داوای لێبووردنم هەیە لە سەرمایەدارە خاوەن هۆڵ و مۆڵەکان بەخوا ئەم دوو وشەیە لە زمانی کوردیدا هەردووکیان شوێنی ئاژەڵن. زمانی کوردیش من درووستم نەکردووە تا خەتای ئاژەڵ تێکردنیان بخەنە سەر ملی من. شارەزایانی زمانی کوردیش دەتوانن نێوی بەرامبەر بۆ هەردووکیان پەیداکەن. زمانی کوردی لە وشەدا ئەوەندە دۆڵەمەندە – لە هەندێک بواردا – بەهۆی جۆراوجۆریی زاراوەکانییەوە وشەیێک لە کوردی ناوەڕاستدا دەستنەکەوێ بۆی بگەڕێ بەشێوەیێکی بیاژ (حەتمی) لە یەکێک لە زاراوەکانی لوڕ و گۆران و کوردانی قەفقاس و خوڕاسان و ئەفغانستان هەر دەستدەکەوێ. ئەنتەرنێت و مۆبایلیش هەیە و پەیوەندیی کردن ئاسان بووە.

با عایدی من بێ: ئەم دەستەواژەیە سادە و بازاڕییە کاریگەریی لەسەر زمانی نووسین نییە. بەڵام کاریگەریی لەسەر نەفسییەت و سووککردنی کەسایەتی کۆمەڵگا و درووستکردنی کەسایەتی تەزویر و ساختە هەیە. فارس کە دەتەوێ پارەی هەقی خۆی بدەییێ هی شت لێکرین یان هەقی سەیارە یان هەر شتێکی تر دەڵێ قابیل نەدارەد واتا شایانی ئەوە نییە بمدەییێ یاخو مەیدە، بەڵام ئەگەر تمەنێکی کەمتر بدەیێ دەیکا بە شەڕ لەگەڵت. ئەم وشەیە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بووە بە (قابیلی نییە) ئەوانیش وەکو فارسان ئەگەر نەیاندەییێ دەگەڵت بەشەڕدێن. لەوێشڕا هاتۆتە خوارێ بۆ گەرمێنێ. لێرە بووە بە (با عایدی من بێ). لێرەش هەر بەو جۆرەیە ئەگەر نەیدەیێ دەیکا بە شەڕ. ئەمە هەرچەند قسەیە بەڵام هەر لەو کاتەدا بەکردەوە ئەو کەسەی ئەم دەستەواژەیە بەکاردێنێ دەبێ بە کەسێکی دووڕوو و گفتار

پێچەوانەی ڕەفتار و قوللابی و ساختەچی. بۆ نموونە ئەو ئایەت و نزایانەی لە نوێژدا دەیانخوێنیەوە ئەگەر دە مانایان بگەی و بە تەواوەتی بڕوات پێیان هەبێ سەت لە سەت کار دە کردەوەکانی □□زانەت دەکەن. چونکە هەموویان تەڵقینن. با عایدی من بێ —ش تەڵقینە بەڵام تەڵقینێکی سەلبی.

بارەگای یەکەتی نووسەران: جاری وا هەیە و نووسەری وا هەیە لە حەوتوویێکدا بۆی ڕێکناکەوێ حەوت قسان بکا. دەگەڵ قەڵەم و قا□ز□کانی خۆی لە گفتوگۆدایە لە ژووری تاکەکەسیدا و لە گرتووخانەی خۆکردیدا دەژی، خوا خوایەتی مانگی جارێک هاو سەلیقە و هاوبیر و هاوپیشەیێکی مەعنەوی خۆی ببینی و چەند سەعاتێک پێکەوە گفتوگۆ د□رบارەی ئەو بابەتانە بکەن کە حەزیان لێیە و جێگەی بایەخیانن. جارێکیان بەڕێککەوت ڕێگەم کەوتە بارەگای یەکەتی نووسەران، وەبیرم نەماوە چ کارێکم هەبوو. بینیم لایێکی کراوە بە مەیخانە و لایێکی کراوە بە یاریخانە، ناڵێم قومارخانە چونکە پێموایە نووسەر ئەگەر پارەداریش بێ قومار لەسەر پارە و مادە ناکا. بێجگە لەوەش قومارخانە نێوێکی سووکە و من ڕێگە بەخۆم نادەم بۆ ئەو شوێنە بەکاری بێنم. بەڵام کات بەفیڕۆدان لە پارە بەفیڕۆدان بە زیانترە بەتایبەتی بۆ نووسەران و بیرکەرەوان. وێڕای ئەوە تۆ کە بە مانگ و ساڵ سەر بە سەر پەرتووک و پەڕاواندا شۆڕ دەکەیەو□ ل□□ش ساغیت وا دەخوازێ کە جاروبار سەرت قیت ڕابگری و گونجەکانی سەر ڕوخسار و چاو و برۆیانت کەمێک تەخت و لێک بڵاوبن و گوێ لە قسە و باس و گۆرانی و مۆسیقای دڵخوازی خۆت ڕابگری. تۆ کە لەسەر پەرتووک و پەڕاوان هەستای یەکسەر بچییە سەر کاغەزێنە و نەردێن و تاوڵە و نازانم چی و چی ڕێگە بەخۆت نادەی هەناسەیێکی بە ئارامی و خۆشی هەڵبکێشی. وەرزش بە مێشکت بکەی و وزەی پێبدەیەوە و دووبارە ئامادەی بکەیەوە بۆ بەکارهێنان. دەبێ ئەوەش بزانی ئەو دەزگایەی ئەو شوێنەی بەو شێوەیە بۆ درووستکردووی ئەوە بە مەبەست وایکردووە و بۆ هەڵفریواندنی تۆیە. مەبەستیەتی سڕ و سەرقاڵت بکا و زەینت لەسەر پۆخڵەواتەکانی نەبێ. هەروەها بەرمنەتی خۆت بکا و هەوڵێکە بۆ ئەوەی بتکا بە دارەدەستی خۆی یان بەلای کەمی بێدەنگت کا و لە کردەوە ئاوڕووبەرەکانی وەدەنگ نەیەی. لە چەکی تۆ دەترسێ کە قەڵەمەکەتە، چونکە قەڵەم لە توانایدا هەیە چەکدار درووستبکا بەڵام ملیۆنان چەکدار قەڵەم بەدەستێکیان بۆ درووست نابێ.

مەبەستیشم ئەوە نییە نووسەران خەڵک بۆ کاری توندوتیژی و وێرانکاریی هانبدەن چونکە ئەو کارە تاڵان و بڕۆ و ماڵوێرانی گەل و ه□زارتربوونی هەژارانی لێوەپاشدەکەوێ و بەرەڵڵا و ڕووتە و تاڵانکەر و پاتاڵخۆران دەرفەتەکە دەقۆزنەوە و بەسەر پردی پشتی

ئەواندا تاقمە بازرگانەکی تری خوەن دەتە سەرکار.